

УДК 37.011.33

Л.І. Бондарчук,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет)

ТЕКСТ НА УРОЦІ МОВИ ЯК МЕТОДИЧНА ПРОБЛЕМА

Рівень організації навчальної роботи з текстом прямопропорційно залежить від рівня його сприймання, що має виразно індивідуально-психологічні особливості, - має враховувати методика.

*Qualis vir
talis oratio*

Досі нерідко у викладанні української (рідної) мови у середній школі переважає теоретичний підхід, недооцінюється мова як засіб духовного розвитку школяра, формування його як мовної особистості. Це призводить до значних моральних втрат уже на початковому етапі навчання. У цьому зв'язку увагу привертає глибокий висновок геніальною мовознавця, проф. О. Потебні: "Подібно до того, як найменша зміна у будові ока і діяльності зорових нервів неминуче дає інші сприймання і тим впливає на все світоспоглядання людини, так кожна дрібниця у будові мови має давати без нашого відома свої особливі комбінації думки" [1: 259]. Звідси випливає, що спрощений підхід до мови, неврахування потенційних можливостей рідної мови як дидактичного матеріалу неминуче призводять до збіднення сприймання явищ і речей; ослаблюються, а то й зовсім розриваються невидимі "духовні ниточки", що через слово з'єднують душу, світогляд кожного з душею і світоглядом цілого народу.

Переважає теорія, за нашими спостереженнями, не тільки затруднює сприймання, але може й згубно вплинути на інтелект учня, для якого живе слово рідної мови стає порожнім звуком. Не випадково Олена Пчілка оберігала дітей від казенної, офіційної школи, у якій, за наступним висновком М. Грушевського, так забивали дітям памороки, що "на все життя відбивали охоту до книжки, і до науки, і до всякого знання, калічили душу, а не вчили" [2]. Наведені міркування цілком співзвучні висновкам сучасних психологів про центральне місце мови у розвитку психіки індивіда, про те, що процес мовного розвитку – це не лише кількісні зміни (збільшення словника, асоціативних зв'язків слова), а й зміни якісні, тобто це "процес дійсного розвитку" [3: 69]. Добре поставлене викладання мови є основою мовно-національного виховання, що виробляє у дитини не подвійну хистку моральність, а міцну, цільну особу, як казала ще С. Русова.

У цій площині важливо розглянути тенденції новіших підручників з української (рідної) мови для початкових класів [3, 4] у створенні текстової основи дидактичного мовного матеріалу – як перспективні.

Саме текст (гр. *textus* – "тканина, зчеплення, з'єднання") здатний забезпечити природне мовне середовище і життя кожного слова у ньому, а головне – викликати багатоасоціативне сприймання слова чи словосполучення, вплинути на думку. "Уповільнене" споглядання лексичної тканини тексту, способів мовної організації речень (без уживання термінів "тема", "мовні засоби" та ін.), елементарне заглиблення в естетичну природу тексту (образні вислови тощо) дозволяє послідовно й ненав'язливо формувати мовно-естетичне чуття слова та чуття стилю. Володіти стилем – це й означає володіти мовою, а чуття слова, багатство словника є свідченням високої культури мови. Від неї прямопропорційно залежить рівень сприймання тексту. У такий спосіб, через напружену роботу на уроках мови (без шкоди навчальним цілям), приводимо учня до джерела духовності – книжки, місце якої в освіті кожного ще й досі не визначене.

Пропонуючи текст для мовних вправ, учитель має не тільки навчати, але й духовно наповнювати цей процес, збагачувати духовний світ молодшого школяра – жвавого, непосидючого, мрійника-фантазера чи вигадника-насмішника, широкого, нефальшивого – і в кожному разі зі своїм, індивідуальним сприйманням речей і явищ у словах. Це візуальне сприймання (малюнок на екрані свідомості – кольоровий або безколірний) або – слухове (можливо, музикальне, у певній тональності), це образне сприймання як чогось витончено прекрасного чи потворного, відразливого, можливо, – навіть сприймання режисерське чи акторське, коли звучить байка, – і в кожному разі це сприймання естетичне, бо базується на відчуттях, почуттях (гр. *esthetis* – "відчуття, почуття").

Звернімося до прикладу з педагогічної студентської практики.

Методично правильно організувала студентка навчальну тему "Прикметник. Його рід, число, відмінок" на матеріалі тексту А. Костецького "Синій струмочок".

Синій струмочок

Синім джерельцем з синіх снігів

Синій струмочок задзюркотів.

Синьою піснею день привітав,

Синьою стрічкою гай уквітчав,

Щедро розсипав скрізь у долині,

наче намисто, проліски сині.

Робота виконувалася тільки як власне навчальна. Текст же настільки виразний, що просто "підказує" методику, сам зміст бесіди:

– Знайдіть словосполучення зі словом СИНІЙ, які "просяться" на малюнок?

(синя стрічка; сині проліски; можливо, синє джерельце і синій струмок, сині сніги).

1. Чи завжди джерельце синє? Чому ж сині сніги? У яку пору року це буває? У яку погоду?

2. Яке словосполучення не піддається малюнкові? (Синя пісня).
  3. То чому ж про пісню сказано "синя"? Яким настроєм вона навіяна?
  4. Скажіть, скільки разів повторилося слово "синій", чи можна назвати його головним, опорним? (Саме це слово є опорним, а світлий ("синій", як чисте небо весною) настрої викликав до життя всі інші слова.)
  5. Якби покласти цей віршик на музику, то яка б вона була – весела, сумна? Чи жартівлива? Чому?
  6. А тепер визначимо закінчення прикметників (множина, однина) та пояснимо, від якого слова залежать ці закінчення.
  7. Віршик маленький. Можливо, хтось уже його запам'ятав і зможе прочитати напам'ять?
- Авторський художній текст може стати опорою для створення власного. Зіставимо зразки двох творчих робіт. Перша була написана без спеціальної підготовки, друга – на основі спостережень особистого досвіду спілкування з природою, а також – на основі аналізу художніх текстів М. Вінграновського та ін. авторів.

1. Ось і прийшла довгождана пора року – весна. Вона принесла своє перше тепло після зими. В цю пору прилітають до нас із далеких країв перші птахи, розцвітають перші весняні квіти. Всі дерева одяглися в білий цвіт. На річках та озерах починає розтавати лід, на полях загули трактори.

Весною ночі стали коротшими, а дні довгими. А як приємно бачити промінь сонця, чути спів птахів. Мені дуже подобається ця пора року.

(А.Г., 4 кл.)

2. Настала весна.

Все вище піднімається сонечко. Від сонечка тікає сніжок. Тільки на високому березі Тетерева zostалися маленькі латочки снігу. На воді ми бачили учора багато сірих диких качок. Вони ниряли за рибою і дуже швидко відпливали.

Під сухим листям у лісі зеленіє чистотіл і листочки меліси. Я зірвав шість листочків до чаю. Це було учора.

А сьогодні повалив сніг...

(П. Памірський, 2-г кл.)

Як бачимо, другий текст (хоча його автор молодший на два класи від першого автора) багатший, бо у ньому відбилися конкретніше інколи образне ("маленькі латочки" снігу, "повалив сніг") сприймання.

Аналіз хоча б кількох педагогічних ситуацій дозволяє узагальнити висновок про необхідність інтенсивних пошуків розв'язання методичної проблеми організації навчальної роботи за текстом – це стосується не тільки уроків мови, але й уроків читання. Змушує замислитися спостереження над роботою з текстом, методично-правильною але безуспішною на уроці читання.

(4 кл., текст А. Костецького "В гостях")

Читанню передувала бесіда про поведінку в гостях, далі – читання по черзі динамічного, веселого тексту:

Нам одчинила двері мала сестричка Віті і зразу запитала:

– Хто ноги з вас не витер?

В нас килим не для того, аби його бруднити!

Ану, біля порога знімайте черевики

Та подарунки зразу давайте, я сховаю,

Та кришталеву вазу не скиньте!

Я вас знаю!...

Чому ж ніхто й не посміхнувся?

Зрозуміло одне, що естетичне сприймання тексту не відбулося, бо діти не мають розвинутого чуття гумору. Подолати мовно-естетичну глухоту у старших класах буде важко. Однак текст можна було б прочитати в ролях – і в такий спосіб, через різні тембри, інтонації, тональність наблизити сприймання, що позначене виразними індивідуальними особливостями. Їх постійно маємо враховувати, організовуючи наступний етап роботи – навчальні завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Потебня А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство. – 1976. – С. 259.
2. Грушевський М. Про українську мову і українську школу // Освіта. – 1991. – 4 січня.
3. Леонтьев А. Психология исследования речи: Педагогика. – М., 1983. – С. 69.
4. Вашуленко М.С., Мельничайко О.І. Рідна мова. Підручник для 3 класу. Частина друга. – К.: Освіта, 2003.
5. Вашуленко М.С., Дубовик С.Г., Мельничайко О.І., Скурятівський Л.В. Рідна мова. Підручник для 4 кл. Част. перша. – К.: Освіта, 2004.

Матеріал надійшов до редакції 15.03.2005р.

Бондарчук Л. І. Текст на уроке языка как методическая проблема.

Уровень организации учебной работы с текстом прямопропорционально зависит от уровня восприятия этого текста, отличающегося яркими индивидуально-психологическими особенностями, – их должна учитывать методика.

Bondarchuk L.I. Text at the Language Lesson as a Problem of Methods of Teaching.

Efficient organizing of text analysis directly depends on the level of text perception due to psychological and individual peculiarities to be taken into account by methods of teaching.